Lagermanska villan och f.d. Assessor A. Nordins fastighet i

Kv. Jungmannen på Väster, Jönköping

Kulturmiljöutredning, 31 augusti 2015

Svenska kyrkan Nyréns Arkitektkontor

Lagermanska villan och f.d. Assessor A. Nordins fastighet i
Kv. Jungmannen på Väster, Jönköping

Kulturmiljöutredning, 31 augusti 2015

Uppdragsgivare:
Svenska kyrkan i Jönköping genom
Anders Zachrisson
Kulturmiljöutredning genom:
Urban Nilsson

Omslagsbild: Lagermanska villan sedd från Kapellgatan med Slottskapellet i fonden.
Alla foton förf. i mars 2015

Svenska kyrkan Nyréns Arkitektkontor

Innehåll

Inledning **4**
Bakgrund
Skydd

Industrialisering och stadsbyggnad i Jönköping **5**
Stadsplanen i en expanderande stad
Stadsdelen Väster
Jönköpings tändsticksfabrik
Slottskyrkogården/Västra kyrkogården

Kvarteret Jungmannen vid Kapellgatan **9**
Fastigheterna i kvarteret
Lagermanska villan - en del av tändsticksfabriken
Assessor A. Nordins fastighet och Sofiagården

Kulturhistoriskt värde **17**
Dokumentvärde
Upplevelsevärde

Att ta tillvara och utveckla **18**
Stadsplan
Befintliga fastigheter
Ny arkitektur

Källor **19**

Inledning

Bakgrund
Jönköpings pastorat av Svenska kyrkan äger fastigheterna 2, 3 och 4 i kvarteret Jungmannen, Jönköping. Idag bedriver kyrkan verksamhet i fastigheterna som benämns Sofiagården (2 och 3) och Lagermanska villan (4).

Svenska kyrkan avser att utveckla fastigheten på ett sätt så det både gynnar fastighetsägarens verkasamhet och stadsutvecklingen i centrala Jönköping.

Skydd
Gällande stadsplan vann laga kraft 1960. Eventuell omdisponeringar eller tillägg i kv. Jungmannen kräver ny detaljplan. I ny detaljplan skrivs skydds- och varsamhetsbestämmelser in för att fastigheternas kulturhistoriska värde ska upprätthållas långsiktigt.

Krav på att det kulturhistoriska värdet av fastigheterna inte får förvanskas kommer med största sannolikhet att ställas: enligt 8 kap.13 § Plan –och bygglagen (PBL 8:13). I övrigt gäller varsamhetskrav enligt PBL 8:17-18 och särskilda krav vid underhåll enligt PBL 8:14.

Vid planändring och i andra ärenden enligt PBL skall bebyggelseområdets särskilda värden skyddas enligt 2 kap 6§.

1

1. Jönköpings förstad 1881, detalj. Källa: Jönköpings länsmuseum
2. Plankarta öfver staden Jönköping utgiven 1882. Karta från tiden då Lagermanska villan ännu inte var kringbyggt av stadsbebyggelse. Källa: Jönköpings stadsarkiv

Industrialisering och stadsbyggnad i Jönköping

Stadsplanen i en expanderande stad

Eftersom andelen hantverkare var hög inom Jönköpings borgerskap var staden väl disponerad att ta emot den industrialisering som med kraft etablerade sig här från 1800-talets mitt. De tre industrierna var Jönköpings tändsticksfabrik 1845, Jönköpings mekaniska verkstad 1858 och Munksjö pappersbruk 1862; alla samlade väster om staden i det område som snart utvecklades till stadsdelen Väster.

Denna efter svenska förhållanden tidiga industrialisering är förknippad med bröderna Lundström som startade såväl tändsticksfabriken som pappersbruket. Dessa entreprenörspionjärer etablerade verksamheterna som snart nog togs över av långsiktikt syftande industrialister som gjorde verksamheterna lönsamma vilket gav förutsättningar för tillväxt.

I den snabba industrialiseringens spår uppstod bostadsbrist och med den trångboddhet. Mellan 1850 och 1900 fyrdubblades befolkningstalet från omkring 5 000 till 20 000 invånare. I likhet med många andra städer och bruksorter som industrialiserades tidigt bidrog trångboddheten och den bristande saniteten till att koleraepidemier bröt ut, i Jönköping slog den till 1853. Härigenom tydliggjordes behovet av en ordnad stad. Mer systematiskt kunde staden byggas ut fr.o.m. genomförandet av den riksomfattande byggnadsstadgan 1874 och Jönköpings nya stadsplan 1877. Stadsplanen tog sin utgångspunkt i 1600-talets något oregelbundna rutnätsplan men både kvarterens, gatornas och parkernas skala drevs upp för att ge en hälsosammare stad och en stad vars esplanader och murade hus skyddade mot stadsbränder. Mönstret känns igen från många svenska städer men P.G. Sundius stadsplan för det politiskt liberala Jönköping är några nummer större, visionär om man så vill.

2

Stadsdelen Väster

Vid 1800-talets mitt var Västra förstaden, som den ännu kallades, glest bebyggd men med enkel bebyggelse som präglades av trångboddhet. På 1850-talet hade stadsplaner tagits fram som visat sig vara otillräckliga. 1877-års stadsplan däremot drevs fram av lika delar politisk liberalism, industrialisering och brant stigande befolkningstillväxt. Genom att Jönköping byggdes ut efter denna ambitiösa stadsplan, med tydliga expansionsriktningar, manifesterade sig den nya tiden fysiskt - industrier, samhällsinstitutioner, torg, parker samt bostäder och butiker i en rationell kvartersstad. Ett tydligt exempel på hur visionerna materialiserades är Väster där parker och institutionsbyggnader bereddes plats längs den nya hamnen vid Munksjöns västra strand: en yta som staten gjort tillgänglig genom att slottet och dess befästningar rivits. Industrierna fanns redan i området och kom steg för steg att bli en integrerad del av staden.

Jönköpings tändsticksfabrik

Utbyggnaden av kv. Jungmannen är intimt förknippat med Tändsticksfabriken som hade en stor utbredning i området - närmast Vättern, åt väster längs Junebäcken och arbetarebostäder söder om Brunnsgatan. Det var i området mellan arbetarbostäderna söder och fabriken i norr som Tändsticksbolaget 1875 lät uppföra Lagermanska villan invid kyrkogården i korsningen Kapellgatan-Nygatan.

Slottskyrkogården/Västra kyrkogården

1875 var området ännu obebyggt och präglades av Västra kyrkogården som anlagts vid slottskapellet från 1600-talet, den enda byggnad som ännu i dag påminner om att ett riksfäste legat i området. Från Västra kyrkogården och västara kapellet till Slottskyrkogården och slottskapellet. Under lång tid benämndes både kapellet och kyrkogården efter stadsdelen men ett stycke in på 1900-talet ville man anknyta de båda till det sedan länge avlägsnade slottet.

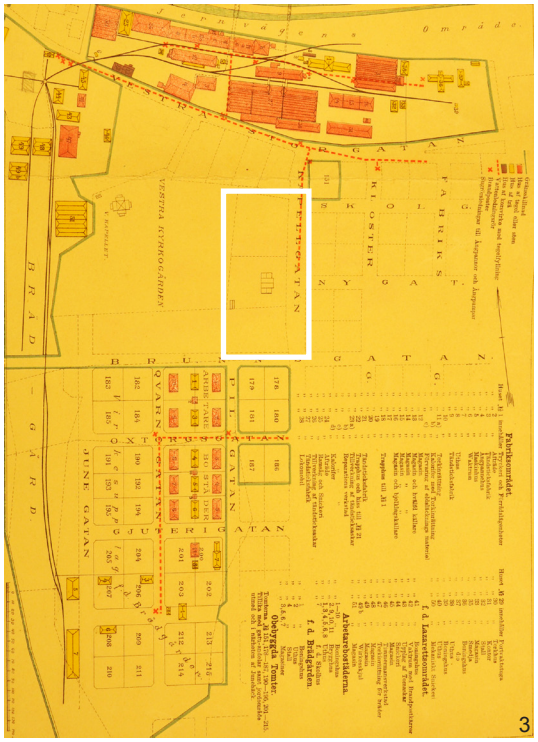

3

4

3. Karta över Jönköpings tändsticksfabrik före år 1900. Källa: Jönköpings stadsarkiv
4. Foto av A.G. Andersson från Sofia kyrkas kyrktorn före 1887 där Lagermanska villan skymtar i fonden av Nygatans räta linje. Källa: Jönköpings länsmuseum
5. Foto taget norrut längs Pilgatan som mynnar i Västra kyrkogården. Till vänster syns tändsticksfabrikens arbetarbostäder och själva fabriken i bildens fond. Till höger i bild avtecknar sig Lagermanska villans gavel.

5

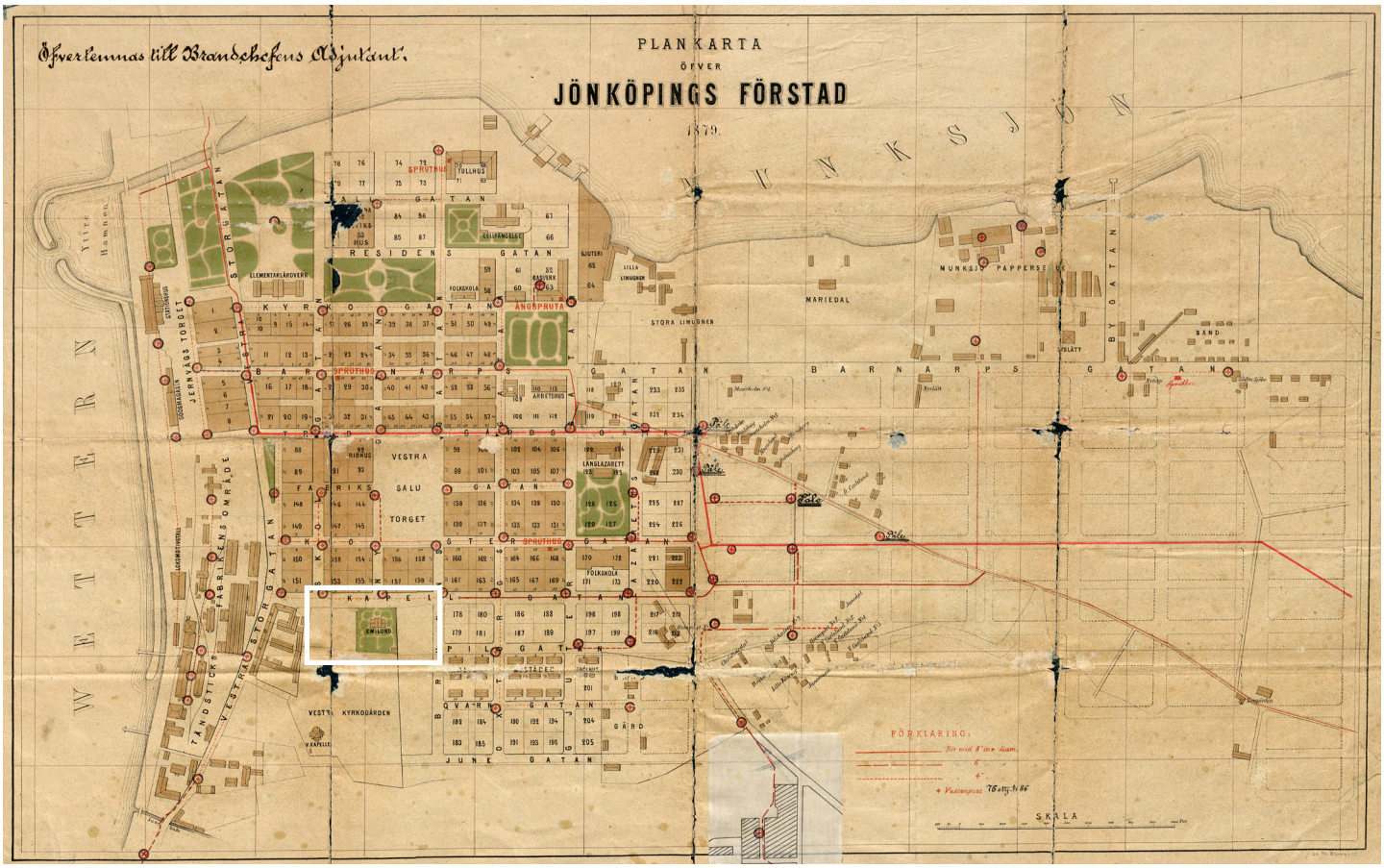

6. Plankarta öfver Jönköpings förstad 1879. Lägg märke till att Emililund eller Lagermanska villan är markerad med en ram. Källa: Jönköpings stadsarkiv

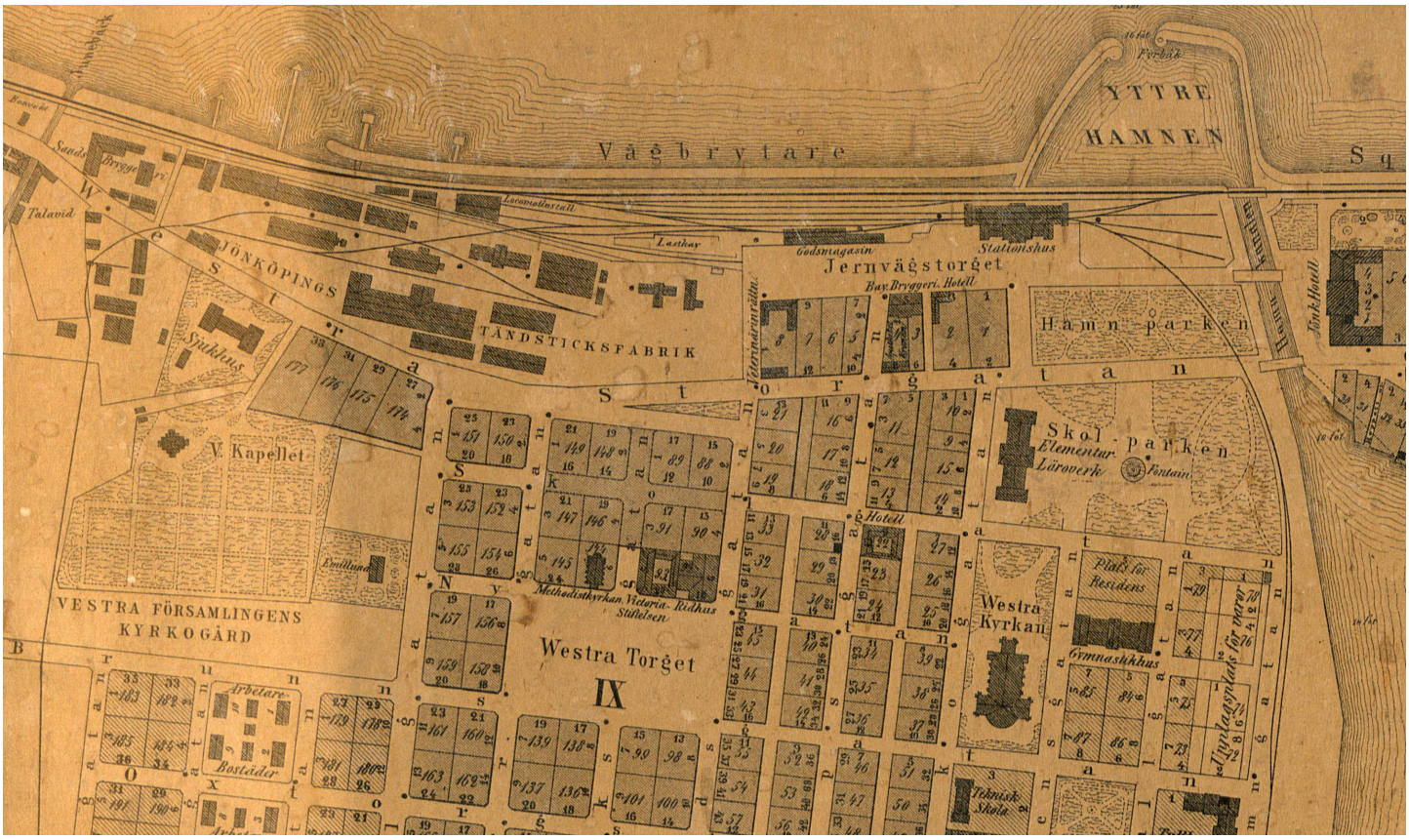

7. Plankarta öfver staden Jönköping utgiven 1882, detalj. Kartan är att betrakta som ett visionsdokument då Westra kyrkan är placerad i parken bredvid länsresidenset. Källa: Jönköpings stadsarkiv

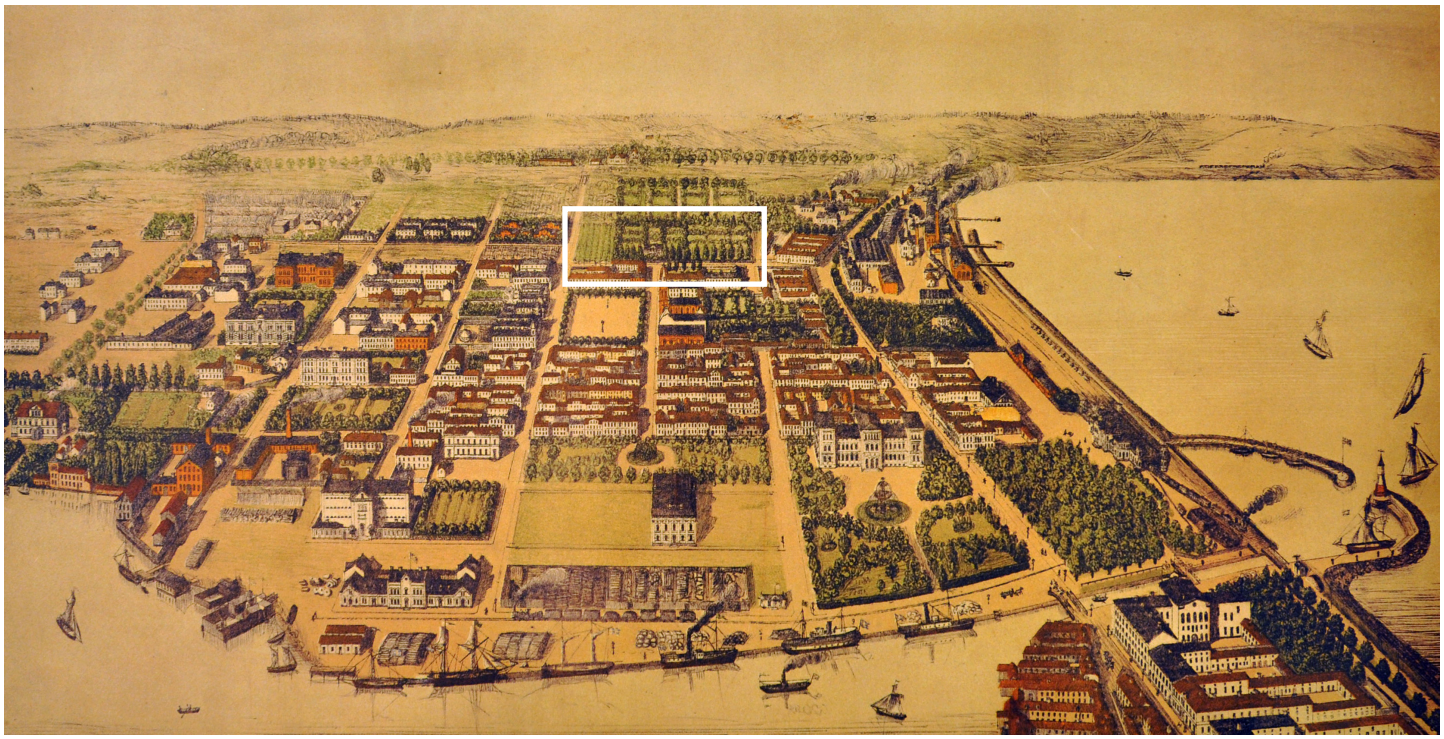

8. Jönköpings förstad 1881. Litografi av Theodor Blomqvist. Källa: Jönköpings länsmuseum

9. Plankarta öfver Jönköpings förstad 1879. Lagermanska villan är markerad med en ram. Källa: Jönköpings stadsarkiv

10

11

10, 11. Både Järnvägsmannahuset i norr (Jungmannen 5) från 1899 av den välrenommerade arkitekten Hans Hedlund från Göteborg och fastigheten Jungmannen 1 av arkitekten August Atterström 1905 är exempel på hur staden vid sekelskiftet 1900 stävade efter att fullfölja tankarna i 1877-års stadsplan om att bygga stenstad. Nedre bilden visar Jungmannen 1 om- och tillbyggnadsritning från 1962 för Odd Fellow av arkitekt K.E. Lindell från Huskvarna. Källor: Jönköpings länsmuseum resp. Jönköpings stadsarkiv

12

13

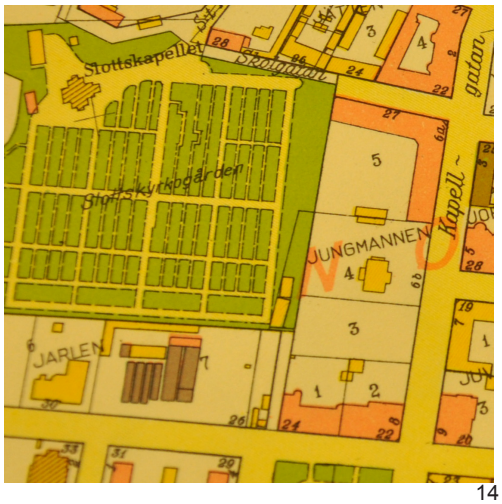

14

Kvarteret Jungmannen vid Kapellgatan

Fastigheterna i kvarteret

I dag består kv. Jungmannen av logen Odd Fellow åt sydväst från 1903 (Jungmannen 1), Järnvägsmannahuset åt norr från 1899 (J5), Lagermanska villan i sin trädgård åt öster från 1875 (J4) samt Sofiagården åt sydost som består av f.d. Assessor Nordins stenhus från år 1900 (J2) och en modernistisk byggnad med samlingssal från 1965 (J3).

Kv. Jungmannen avgränsas av Pilgatan och Västra kyrkogården i väster, i söder av Brunnsgatan, Kapellgatan åt öster och Skolgatan åt norr. Kvartersnamnen i området kom till i början av 1900-talet då kvartersstaden växte ut väster om Kapellgatan. Dessförinnan benämndes området Åkerlyckan, Norra Qvarteret i Jönköping med en sifferbeteckning.

I dag är kvarteret stort och gårdsrummen vänder sig till Västra kyrkogårdens grönområde. Före 1940-talet var förhållandet annorlunda. Kvarteret avgränsades även på västra sidan av en gata - Pilgatan - som skilde kyrkogården från kvarterets gårdar. Även i söder var kvarteret uppdelat genom att Barnhemsgatan skilde kvarteret i två delar - Jungfrun i norr och Jungmannen i söder.

I slutet av 1950-talet (se följande sida) bedrevs ett stadsplanearbete som berörde kvarteret Jungmannen. Genom ombildningar ändrades fastigheternas disposition - tomterna blev fler men mindre till ytan, Barnhemsgatan togs bort till förmån för tomtmark och två äldre kvarter slogs samman till det nya Jungmannen.

Vid en jämförelse mellan tomtkartan över Lagermanska villan, kv. Jungfrun 2 från 1913 och stadsplanen Jarlen m.fl. från 1956 framgår att kvarteren Jungfrun och Jungmannen slogs samman genom att Barnhemsgatan mellan kvarteren togs bort. Kvarterssammanslagningen innebar också att fastigheterna ombildades med en ny tomtindelning som följd.

Tomten för Lagermanska villan minskades redan 1937 i samband med Sofia församlings förvärv av fastigheten som gavs en ny fastighetsbeteckning Jungmannen 4 (tidigare Jungfrun 2). Även tomterna i söder – Jungmannen 1 och 2 gjordes mindre för att möjliggöra ny bebyggelse i en nybildad fastighet – Jungmannen 3.

Av stadsplanen från 1956 framgår att avsikten var att riva flera gårdshus för att tillskapa ny tomtmark inom kvarteret. Även om ett syfte var att skapa fler fastigheter, genom den nybildade fastigheten Jungmannen 3, framgår det av planen att fastigheternas tillskapade tomtytor till stor del är prickmarkerade vilket visar att man i sann modernistisk anda ville ha en gles plan utan komplementbyggnader men med mycket utrymme mellan husen. I stället för mindre byggnader på gårdarna av trä, uppfördes i två fall tillbyggnader som rymde samlingslokaler - den ena för Odd Fellow Jungmannen 1 och den andra för Svenska kyrkan i Jungmannen 3 som ett tillägg till till Jungmannen 2. Utbyggnadshistorien visar tydligt hur stadsbyggarna tydligt gick bort från principen att bygga kvartersstad till att låta fastigheterna vara enskildheter vars tomter gränsade till varandra.

12. Om- och tillbyggnadsritning från 1965 för Sofiagården i kv. Jungmannen 2 med tillbyggnad på Jungmannen 3. Arkitekt Boo D:son Widén, Jönköping. Källa: Jönköpings stadsarkiv
13. Fotografi taget från Sofia kyrktorn ned mot Kapellgatan och Lagermanska villan före 1920-talets ombyggnad av veranda och balkong. Källa: Jönköpings länsmuseum
14. Stadsingenjör W. Norsanders karta från 1948 (detalj) förebådar de ändringar som 1960 fastställdes i ny stadsplan. Pilgatan och Barnhemsgatorna har tagits bort till förmån för ett inre samband mellan kv. Jungmannen och Västra Kyrkogården. Källa: Jönköpings stadsarkiv

15

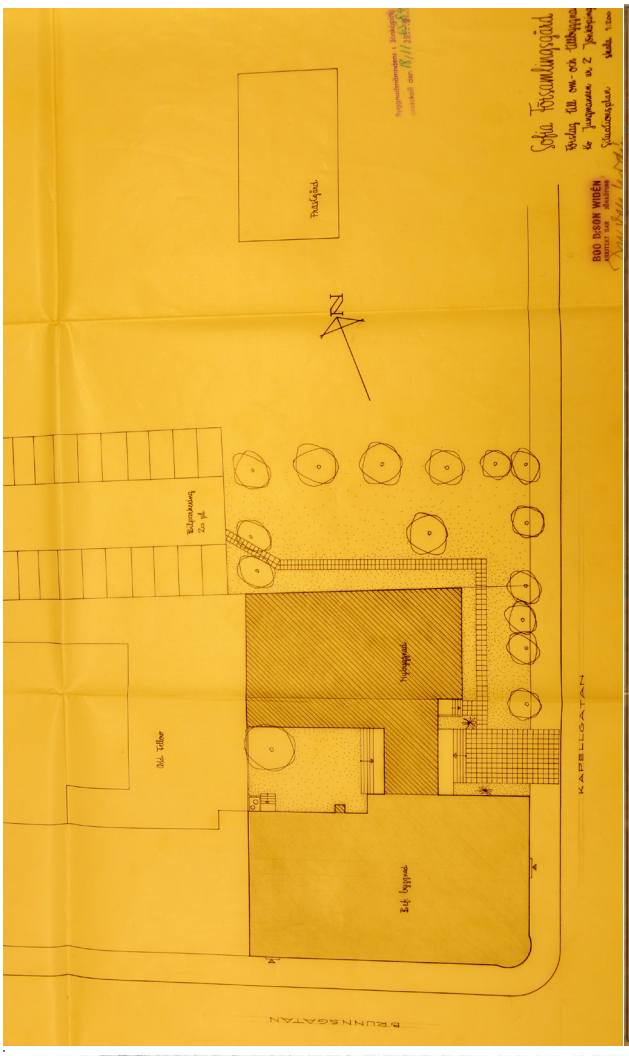

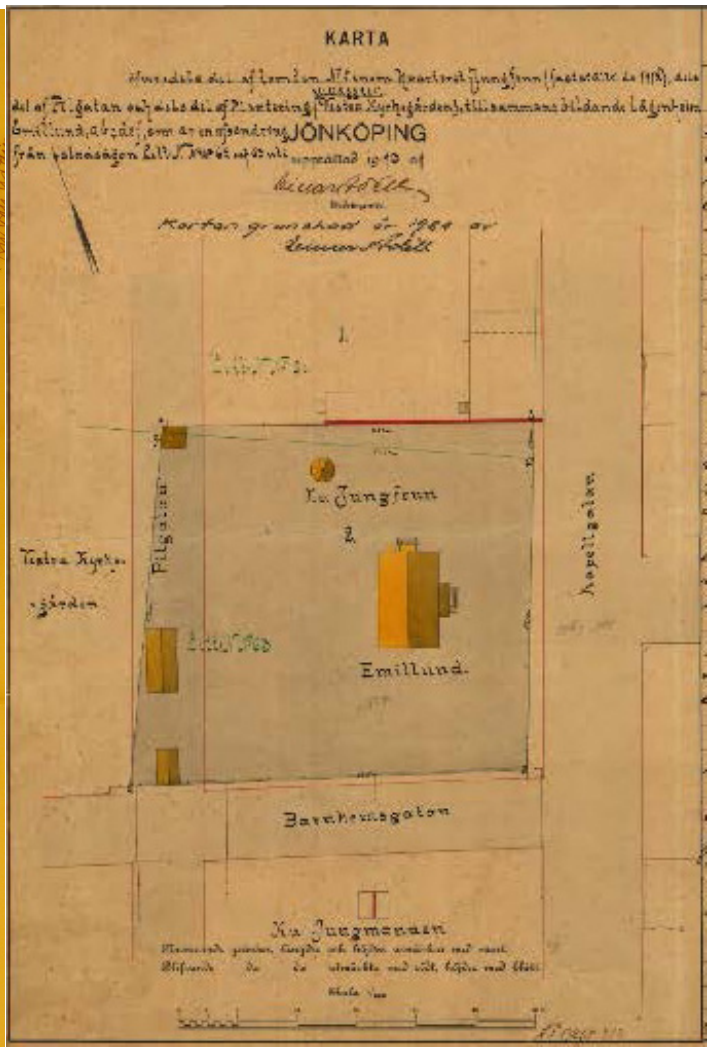

16

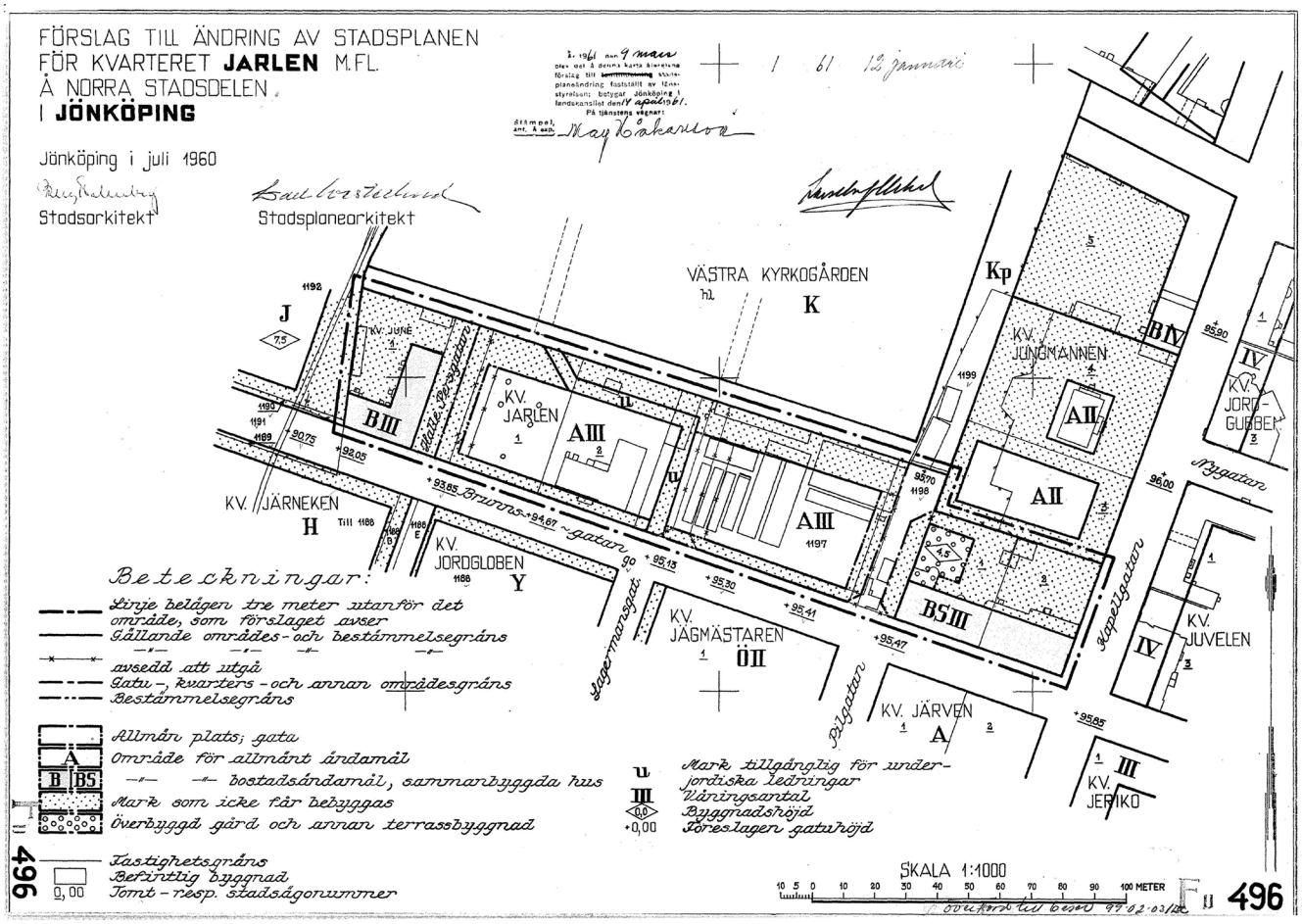

17

15. Sofia församlingsgård, situationsplan av arkitekt Boo H:son Widén. Källa: Jönköpings stadsarkiv
16. Tomtkarta från 1913 över kv. Jungfrun 2 (Jungmannen 4). Lägg märke till uthusen, lusthuset och Barnhemsgatan. Källa: Lantmäteriverket
17. Förslag till ändring av stadsplanen för kvarteret Jarlen m.fl. å Norra stadsdelen i Jönköping, 1960 Källa: Jönköpings kommun

18

19

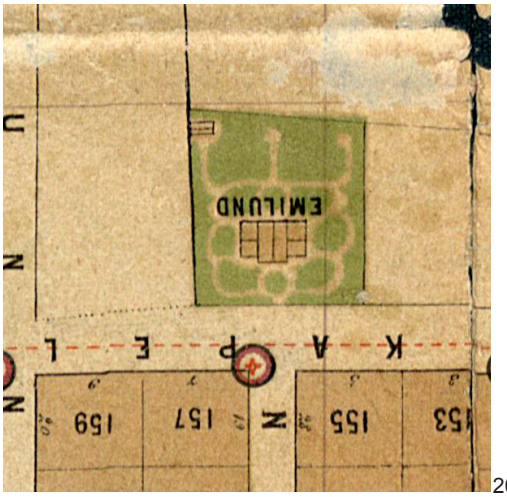

20

Lagermanska villan

Lagermanska villan uppfördes 1875 som en högreståndsbostad för uppfinnaren och maskiningenjören Alexander Lagerman som med sin familj flyttade från Stockholm till Jönköping 1870. Anledningen var att han erbjudits en tjänst på Jönköpings tändsticksfabrik. till Jönköpings tändsticksfabrik 1870. Lagermans tekniska innovationer var betydelsefulla för tändsticksfabrikens framgång. Han utvecklade masiner som innebar att man i Jönköping kunde massproducera tändstickor mekaniskt, långt före sin konkurrenter nationellt och internationellt. Maskinerna hemlighölls för att bolaget skulle kunna bibehålla sin tätposition. Särskilt känd är komplettmaskinen från 1892 som kan studeras på Tändsticksmuseet.

Vem som ritade villan är inte känt men det har av kulturnämnden antagits att Alexander Lagerman själv kan ha varit dess upphovsman. Ursprungligen gavs villan namnet Emililund efter Emilia Lagerman, ingenjörens hustru. Efter Emilia Lagermans död 1921 kom villan att ingå i den Lagermanska donationen, till förmån för fattiga uppfinnare, som förvaltades av Jönköpings stad som hyrde ut villan som bostad.

Villans läge i staden:

Villafastigheten var inordnad i fabrikens industriella struktur samtidigt som den låg med viss distans både från produktion och arbetarbostäder. Byggnaden är medvetet placerad i stadsplanen och var en av få befintliga kvaliteter som P.G. Sundius kunde bygga stadsplanen utifrån. Villan och dess symmetriskt anlagda trädgård är placerad mitt i Nygatans räta linje och fungerar på så sätt som Nygatans västra fond och slutpunkt. I motsatta änden låg mittpunkten i den park som senare i början av 1900-talet bebyggdes med läroverket, nuvarande Brahegymnasiet. Det gamla läroverkets gavel är Nygatans östra fond och slutpunkt. I stadsplanen skapades dessutom en relation mellan villans trädgård och Västra kyrkogårdens grönska och parkträd. Rumsligt och visuellt utgör kyrkogården en fortsättning på villans trädgård som gör att den upplevs som djup och vid.

Villa och trädgård:

Arkitektoniskt är Lagermanska villan ett uttryck för den virtuosa riktning av nyrenässansen som brukar kallas schweizerstil. I Sverige kom denna internationella rikning rikligt till anvöndning. Traditionen med panelarkitektur i herrgårdar och trästäder gick lätt att översätta till schweizerstil. Dessutom gav den expanderande sågverksindustrin, den rika tillgången på träprodukter och kunnig arbetskraft utrymme till att utveckla stilen.

Nyrenässans som begrepp implicerar symmetri i det arkitektoniska uttrycket, vilket onekligen är fallet för Lagermanska villan och dess trädgård. Trädgården är symmetriskt anlagd med kvarter på ömse sidor om en mittaxel och en trädrad med ett spjälstaket av trä närmast Kapellgatan. Byggnaden är ett **timrat** och panelat trähus i ett och ett halvt plan med flackt takfall och tidstypiskt kraftigt utspringande takskägg. Den anspråksfullt utformade verandan i två plan vid huvudentrén, med sina räcken och träornament samt frontespicen på baksidan, markerade villan och trädgårdsanläggningens huvudaxel från vilken den symmetriska gestaltningen utgick. Även om verandans träornamentik gått förlorad lever den kvar i de klassisistiska fönsteromfattningarna, det skurna våningsbandet och takfotens utsirade konsoler.

18. Sällskap i automobil framför Lagermanska villan. Källa: Jönköpings länsmuseum
19. Jönköpings förstad 1881. Litografi av Theodor Blomqvist. (detalj) Källa: Jönköpings länsmuseum
20. Plankarta öfver Jönköpings förstad 1879. (detalj) Källa: Jönköpings stadsarkiv

Förändringar, trädgård:
Plankarta öfver Jönköpings förstad från 1879 bekräftar att anläggningen var symmetrisk ordnad. Huset omgavs av planteringsytor för kökträdgård, blomster, buskar, träd och gräs antingen i cirklar eller organiska former avgränsade av svängda grusgångar. Kartan är inte detaljerad, t.ex. framgår inte trädens placeringar, men den ger ändå en sannolik bild av trädgårdens planform.

Tomtkartan från 1913 visar att det fanns två uthus, ett avträde och ett lusthus på tomten. Däremot ger tomtkartan inte besked om trädgårdens planform.

Det finns skäl att anta att den förenkling och renodlig som trädgården har i dag skett i två steg - dels vid ombyggnaden 1937, dels vid Sofiagårdens tillbyggnad 1965. Situationsplaner över villans trädgård finns inte som kan stödja antagandet men eftersom Sofiagårdens tomt kopplades samman med villans tomt ändrades förutsättningarna. I modernistisk anda förvandlades den avgränsade trädgården till ett öppnare parksammanhang med en mittgång och från entrén utstrålande mer rationellt dragna gångar belagda med kalksten och betongplattor i kombination med gatsten. Trädgårdens växtmaterial är delvis äldre men bör studeras närmare för att kunna dateras.

21

22

23

21. Lagermanska villan. Källa: Jönköpings länsmuseum
22. Lagermanska villan 2015.
23. Utsikt från villan över trädgård, gata och Sofiagårdens tillbyggnad.

24

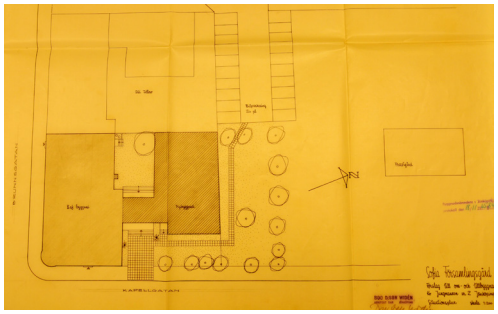
25

24. Utsikt från Lagermanska villan, genom trädgården, mot kv. Jarlen och Slottskyrkogården.
25. Sofia församlingsgård. Planritning. Källa: Jönköpings stadsarkiv
26. Sammansatt panorama över kv. Jungmannens gårdsmiljö. Från vänster kv. Jätten, Jungmannen 5, 4, gatumiljön vid Kapellgatan samt Jungmannen 3, 2 och 1.

26

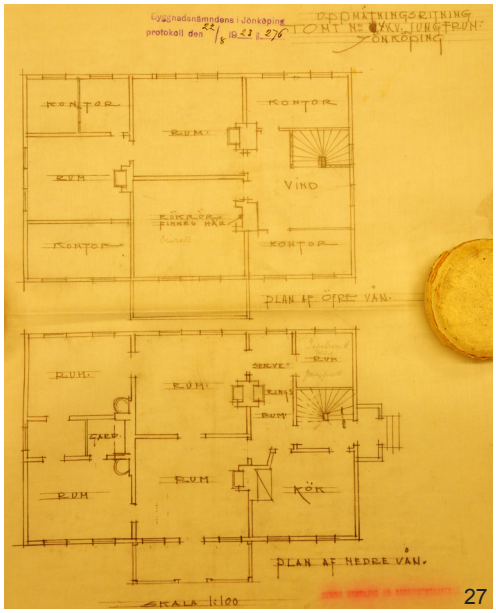

27

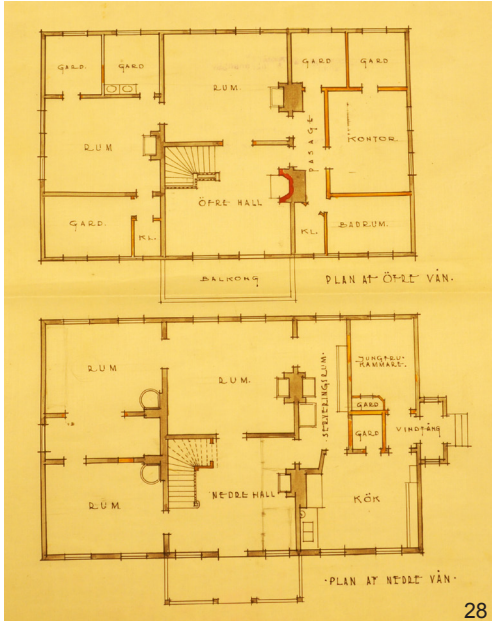

28

29

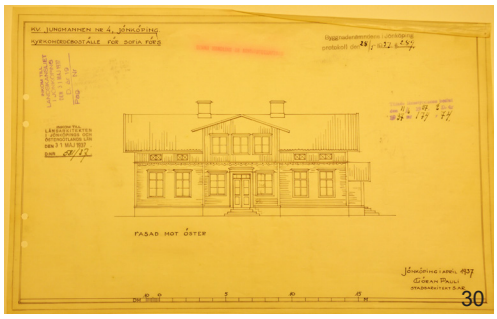

30

Förändringar, byggnad:
Någon ursprungsritning finns inte att uppbringa på Jönköpings stadsarkiv, inte ens i den samling som Jönköpings tändsticksfabrik efterlämnat. Däremot finns en uppmätningsritning daterad 1923 som sannolikt överensstämmer väl med villans ursprungliga plan.

Från ett stycke in på 1920-talet hyrde Sofia kyrkliga samfällighet villan som kyrkoherdebostad fram till 1930-talets mitt då kyrkan förvärvade fastigheten och den kom att fungera som Sofia prästgård till 1971 och därefter för annan församlingsverksamhet eller för uthyrning.

Redan på 1923 gjordes interiöra ändringar, bl.a. förflyttades trappan till ett mer centralt läge och en ny öppen spis byggdes i anslutning till trappan på övervåningen. Sannolikt var det staden som stod för ritning (sign. O.Ö.) och ombyggnad. Sedan kyrkan förvärvat villan renoverades den 1937, efter stadsarkitekt Göran Paulis ritningar. Förutom omdisponeringar av planen genomfördes även andra interiöra förändringar som att matsalen utvidgades västerut och att källare för tvättstuga byggdes under en del av huset.

Mest intressant i detta sammanhang, då det handlar om stadsbild, är emellertid de ändringar som tog sig uttryck exteriört. Den ursprungligen med snickarglädje dekorerade verandan vid huvudentrén och balkongen ovanför byggdes in och gjordes därmed till interiör. Verandan kom att förvandlas till vindfång, kapprum och toalett medan balkongen togs i anspråk för ett förlängt vardagsrum. Denna del av byggnaden blev härigenom mer sluten, en ändring av karaktären till det sämre. Vindfånget på norra gaveln vidgades för att bl.a. rymma källartrappa. På baksidan lades en byggnadsvolym till, som rymde den vidgade matsalen. Även detta tillägg ändrade byggnadens ursprungliga karaktär.

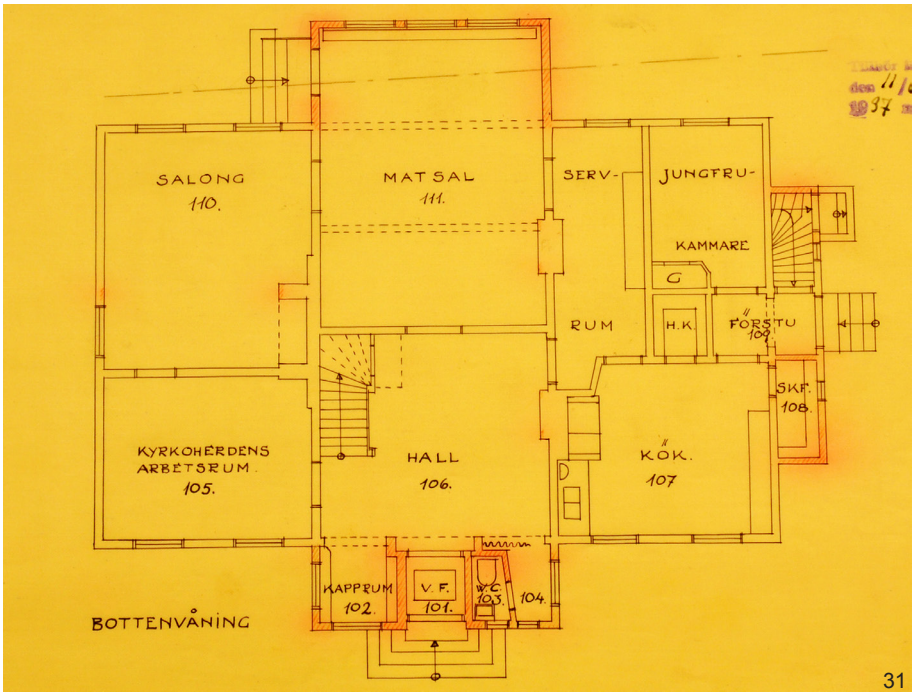

31

Lagermanska villan
27. Uppmätningsritning 1923. Källa: Jönköpings stadsarkiv
28. Ombyggnadsritning 1923. Källa: Jönköpings stadsarkiv
29. Foto längs Nygatan 2015.
30. Ombyggnadsritning, fasad. Göran Pauli 1937. Källa: Jönköpings stadsarkiv
31. Ombyggnadsritning, plan av bottenvåningen. Göran Pauli 1937. Källa: Jönköpings stadsarkiv

Assessor A. Nordins fastighet och Sofiagården

Denna murade och putsade fastighet uppfördes vid 1900-talets första år efter arkitekten C.A. Carlsson ritningar från 1899. Beställare var A. Nordin som var assessor vid Göta hovrätt. Byggnaden rymde ursprungligen två högreståndslägenheter.

Byggnadens läge i staden:

Att kv. Jungmannen 2 bebyggdes innebar att stenstadens yttre gräns flyttades ytterligare ett steg västerut. Genom att tomterna Jungmannen 5 ungefär samtidigt och Jungmannen 1 bebyggdes strax därefter innebar i ett slag att området förvandlades från att ha en lantlig prägel till att bli stad. Byggnaden Kapellgatan-Brunnsgatan utgör än i dag ett hörn av betydelse i stadsbilden och fungerar som nordlig fond för Västra torget.

Kvarter:

Fastigheten som studeras här - tomten No 244, Norra Qvarteret (senare Jungmannen 2) - utformades med två representativa fasader mot gata, torg och en lika representativ fasad med entré mot norr. Grannfastigheten däremot - tomten No 245, Norra Qvarteret (senare Jungmannen 1) - utformades med två representativa fasader mot gata, torg och gårdsfasad av enkelt utförande mot norr. Det senare tyder på att stadsplanerarna föreställt sig att sluta kvarteret genom att också bebygga tomternas norra delar med stenhus. Tomtkartan för grannfastigheten No 245 (senare Jungmannen 1) tycks styrka denna teori då dessa båda tomter ritats som ett prydligt kvarter avgränsat av fyra gator. Den nya gatan åt norr fastställdes i reglering 1897.

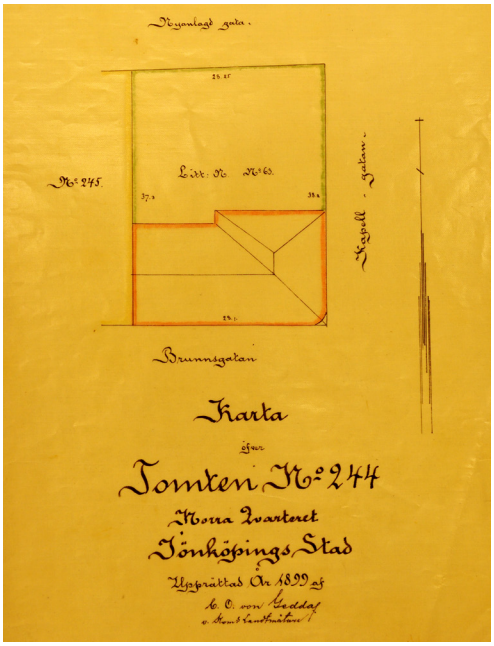

32

Assessor A. Nordins fastighet
32. Tomten No 244, numera Jungmannen 2. Källa: JSA
33. Tomten No 245, numera Jungm. 1. Källa: JSA
34. Gårdsfasaderna Jungm. 2 och 1.
35. Kapellgatan. Källa: Jönköpings länsmuseum
36. Hörnet Kapellgatan-Brunsgatan vid Västra torget.
37. Vy läng Kapellgatan åt norr där Jungmannen 2 är nybyggt. Foto 1902. Källa: Jönköpings länsmuseum

36

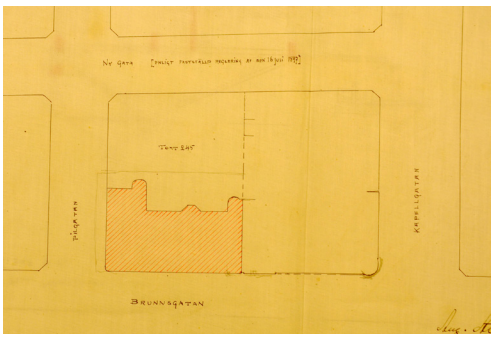

33

34

37

35

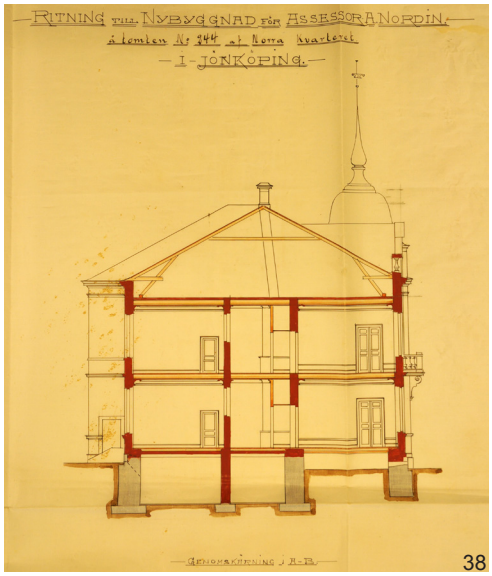

38

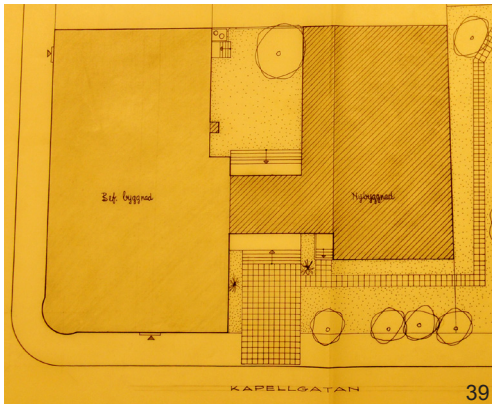

39

40

41

42

38. Tomten No 244, numera Jungmannen 2. Sektionsritning av C.A. Carlsson. Källa: JSA
39. Sofia församlingsgård. Situationsplan av Boo H:son Widén. Källa: JSA
40. Sofia församlingsgård, fasadritning Källa: JSA
41. Sofiagårdens entré från Kapellgatan.
42. Kv. Jungmannen 2, 3, Sofiagården.

Byggnad och gård:
Byggnaden är typisk för de av tegel murade och putsade hus som fyllde Sveriges städer vid sekelskiftet 1900. Denna historiserande arkitektur utmärks av en anspråksfullhet som tar sig uttryck i dekorativa element som markerat hörn med tornhuv, takbalustrad, dekorativa gavlar, reliefdekorer av puts, gesimser, risaliter, balkonger med räcken och konsoler av gjutjärn, fönsteromfattningar etc. I mellanstora städer av Jönköpings typ utmärks byggnadskategorin av den humana skalan - tre eller som i detta fall två våningar med hög våningshöjd och stor takvolym. Åt norr var gården endast bebyggd med små träbyggnader för förråd och avträde och lämnade därför ett öppet samband mot Kapellgatan och Barnhemsgatan, endast markerat med staket.

Förändringar, gård:
Den stora förändringen skedde 1965 då stenhuset byggdes till genom att en modernistiskt tillägg anslöts mot norra fasaden. Tillbyggnaden uppfördes på den i stadsplanen från 1960 tillskapade tomten Jungmannen 3. Anslutningen skedde genom en länk som anslöt till byggnadens ursprungliga entré. Idén om att bygga ett kvarter i stenstaden var därmed borta och nya aspekter inom stadsplaneringen blev viktigare, t.ex. tillgången till parkeringsyta. Det var inte heller längre viktigt att upprätthålla gatans enhetliga fasadliv, genom att avsevärt dra tillbaka det nya fasadlivet skapades i stället en förgård framför tillbyggnaden där Sofiagårdens entré förlades.

Förändringar, byggnad:
På tidstypiskt sätt hanterades den befinliga byggnadens kvaliteter styvmoderligt 1965. Det handlade inte bara om en tillbyggnad utan om en genomgripande ombyggnad där det befintliga stenhuset främst sågs som en befintlig enhet att rymma ett byggnadsprogram i. Utan att gå in på de ändringar som skedde i planlösningen handlade det om att skapa en ny helhet för Sofia församlings olika verksamheter och inrymma dessa i en ny och en befintlig byggnad vilka länkades samman.

Den befintliga byggnaden har till viss del respekterats genom att den relativt smala länken ansluter på huvudvåningen en halvtrappa upp och mot källarvåningen, på så sätt hölls övervåningens och en del av huvudvåningens fasad fri från påverkan.

I samband med ombyggnaden av Jungmannen 2 gjordes fasadförenklingar. Sedan funktionalismens genombrott på 1930-talet var denna företeelse vanlig och drevs av att sekelskiftets dekorativa arkitektur inte var på modet. Genom att reducera ornamentens antal, vilket kunde motiveras med att underhållskostnaderna skulle hållas nere, gjordes dessa generande byggnader mindre iögonenfallande. Assessor A. Nordins gamla stenhus genomgick detta stålbad utan att helt tappa karaktären eftersom visa bärande element som gesimser, tornhuv och gavlar tilläts vara kvar. Dekorelement som togs bort var balkongerna, reliefer av puts, takbalustraden med krönande urnor, praktgavlarnas klot m.m. Fönsteromfattningar blev också kvar men i förenklat utförande. Den kanske mest synliga förändringen var den ändrade fönsterutformningen vars indelning ändrades från att ursprungligen ha mittpost och tvärpost till att bara ha tvärpost. Förutom att ha en indelning som inte överensstämde med ursprunglig utformning hade de nya fönstren grövre mått och saknade profil. I vissa fall har t.o.m. fönstrets överdel gjorts tät.

Tillbyggnad:
Den tillbyggnad för Sofia församling som har behandlats ovan ritades 1965 av Boo D:son Widén, arkitekt verksam i Jönköping. Den byggdes för att rymma entré, foyer, en större samlingslokal i övervåningen och diverse församlinglokaler i sutterängvåningen.

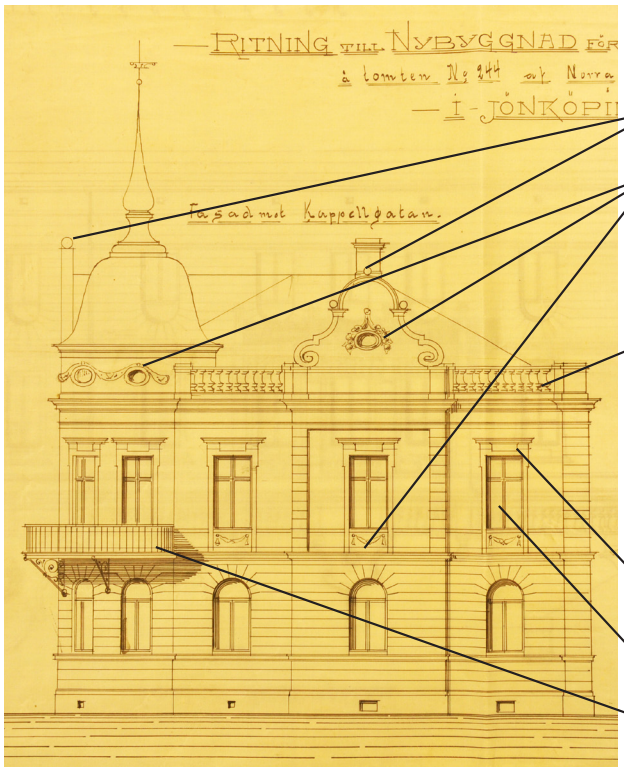

43

Kvaliteter möjliga att återskapa

klot, borttagna

reliefdekor av puts, borttagen

takbalustrad, borttagen

fönsteromfattningar, ändrade

fönsterutformning, ändrad

balkonger, borttagna

43. Tomten No 244, numera Jungmannen 2. Fasadritning av C.A. Carlsson. Källa: JSA
44. Sofia församlingsgård, Jungmannen 2, 2015.
45. Assessor A. Nordins fastighet, Tomten No 244, numera Jungmannen 2. Detalj av foto från 1902. Källa: Jönköpings länsmuseum

44

45

46

47

Kulturhistoriskt värde

I kvarteret Jungmannen möts ännu i dag stenstaden från sekelskiftet 1900 med en väl bevarad högreståndsvilla i sin trädgård. Lagermanska villan speglar den tid på 1870-talet då platsen låg utanför staden i anslutning till Västra kyrkogården. Även om tillägg och justeringar gjorts i kvarteret under 1900-talet utgör dessa karaktärer i sin egen rätt och mötet dem emellan ett viktigt kulturhistoriskt värde.

Genom sitt framskjutna läge, som fondbyggnad till Nygatan åt väster, är Lagermanska villan en av de byggstenar som stadsplanen på Väster byggdes kring på 1870-talet. Genom sin koppling till Jönköpings tändsticksfabrik är villan dessutom ett indirekt uttryck för den allra tidigaste industrialiseringen i Sverige.

Dokumentvärde
Mot bakgrund av vad som skrivits här är det byggnads- och arkitekturhistoriska värdet en självklar del av både villan och stenhuset. Ännu viktigare är det samhällshistoriska värde som stenstadens utbyggnad och industrialiseringen representerar. Lagermanska villan har ett personhistorisk värde genom att dess byggherre hör till en av pionjärerna inom den svenska industriella teknikens utveckling. Kv. Jungmannen har ett pedagogiskt värde genom att det illustrarar stadens tillväxt och hur den industriella bebyggelsens struktur steg för steg växte samman med staden. Även Svenska kyrkans verksamhet, genom Sofia församling i Jönköping, bidrar till platsens samhällshistoriska värde.

Den tillbyggnad som församlingen lät uppföra invid stenhuset har ett visst byggnads- och samhällshistoriskt värde samtidigt som dess arkitekturhistoriska, arkitektoniska och miljöskapande värde är lågt.

Upplevelsevärde
Lagermanska villan i sin trädgård, som ansluter till Slottskyrkogården, är ett med sina parkträd ett grönt andrum i staden. Stenhuset i Jungmannen 2 och villan i sin trädgård i Jungmannen 4 utgör tillsammans en miljö som har ett stort kulturhistoriskt värde, som förstärks av övriga fastigheter i kvarteret. Platserna i och kring kvarteret bildar flera viktiga rumsförhållanden; villans trädgård, Slottskyrkogården, Västra torget, Kapellgatan och Nygatan. Häri ligger dess miljöskapande värde.

48

46. Lagermanska villans trädgård med kyrkogård och Slottskapell i fonden.
47. Vy längs Nygatan österut från villan.
48. Kv. Jungmannen 1 och 2 från Västra torget.

Att ta tillvara och utveckla

Att utveckla kv. Jungmannens huvudsakliga karaktärer vore av stort värde för Jönköpings framtida stadsbyggande.

Stadsbild
- Karaktären av stenstad i kvarterets norra respektive södra del bör utvecklas.
- Lagermanska villan med karaktär av förindustriell högreståndsbostad i stadens utkant.
- Den gröna karaktären - trädgård med koppling till Slottskyrkogården.
- Det självklara läget i stadsplanen med den gamla villan i Nygatans fond och stenhusen som tydliga hörnstenar vid torg och i gatuhörn.

Befintliga fastigheter
- Fastigheterna Jungmannen 2 och 3 kan utvecklas med utgångspunkt från stenhuset och med respekt för Lagermanska villans tomtgräns och trädgård.
- Trädgårdens kvaliteter bör utvecklas met utgångspunkt från en kulturhistoriskt grundad analys av dess ursprungliga utformning och växtmaterial.
- Båda de befintliga fastigheternas kulturhistoriska värde har minskat till följd av ombyggnader under 1900-talet. Flera av de förlorade kvaliteterna är möjliga att återskapa.

Ny arkitektur
- Tillägg i kvarteret ska förstärka de karaktärer som nämnts ovan under rubriken stadsbild.
- Att förstärka karaktären kan vara att bilda hela kvarter - ett i norr och ett i söder.
- Att ta tillvara den Lagermanska fastighetens kvaliteter.
- Att bibehålla villans funktion som fond
- Att slå vakt om Kapellgatans koppling till Slottskyrkogården via trädgården

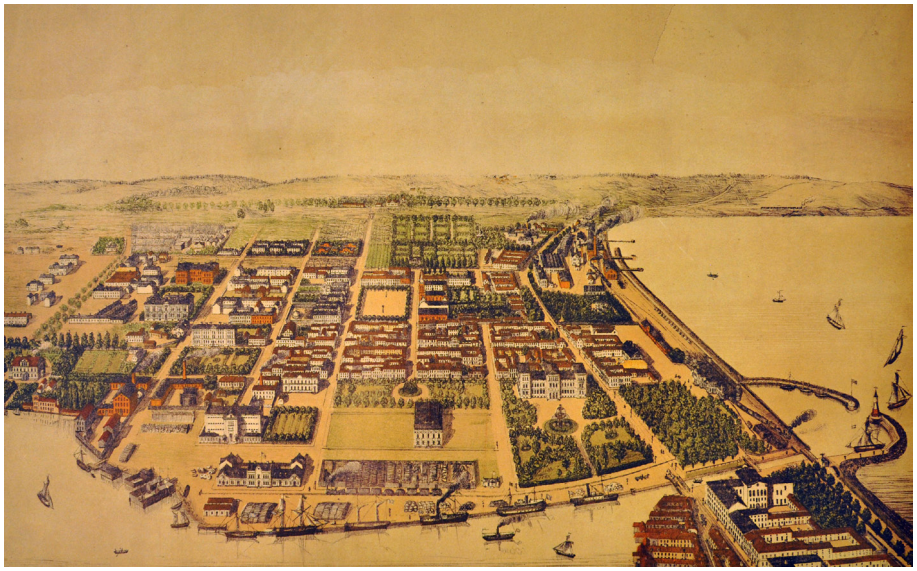

49

49. Jönköpings förstad 1881. Litografi av Theodor Blomqvist. Källa: Jönköpings länsmuseum
50. Flygbild från 1900-talets mitt (detalj) med kv. Jungmannen i mitten. Källa: Jönköpings länsmuseum

50

Källor

Arkiv
Jönköpings kommun

Jönköpings länsmuseum

Jönköpings stadsarkiv

Lantmäteriverket, Gävle

Artiklar
Lagermanska villan som blev prästgård av Olof Thulin. Jönköpings-posten, 26/4 1985.

Litteratur
Berglund, Bengt; Christensen, Jan & Thavenius, Robert, *Liberalernas Jönköping - Stad i omvandling 1825-1875.* Jönköpings läns museum 1990

Centrala Jönköping - en användningsplan. Konsthögskolans Arkitekturskola 1972.

Dahlgren, Lars, *Epoken Hay i Jönköping 1853-1917.* Ur Tändsticksmuseets vänners skriftserie nr 5, 2000.

Karlsson, Bo E, *Jönköping - den nya staden. Bebyggelse och stadsplanering 1612-1870.* Jönköpings läns museum 2010

Lindqvist, Gunnar, *Jönköping - stadens framväxt. Liber förlag 1979*

Åsgrim Berlin, Agneta, *Tegel, gjutjärn och ångkraft: Jönköoings tändsticksfabriks byggnadshistoria,* Tändsticksmuseet 1997